

Η φιλοσοφία καὶ οἱ ιστορίες της «Μάγοι», γόντες καὶ αὐτοὶ ποὺ ἀπλῶς ἀκολουθοῦν τὸν ὀρθὸ λόγο

Ἀπὸ τὸν ΠΕΡΙΚΛΗ Σ. ΒΑΛΛΙΑΝΟ

A.C. Grayling, *Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, μτφρ. Π. Γεωργίου, ἐπιμ. Γ. Ἀντωνόπουλος, Πατάκη, Ἀθήνα 2021, σελ. 720

Wolfram Eilenberger, *Ἡ ἐποχὴ τῶν μάγων: ἡ μεγάλη δεκαετία τῆς φιλοσοφίας, 1919-1929*, μτφρ. Γ. Κοιλῆς, ἐπιμ. Γ. Ἀντωνόπουλος, Πατάκη, Ἀθήνα 2021, σελ. 532

Τὰ δύο αὐτὰ ἔργα ἐμπλουτίζουν τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία μὲ δύο ἀπὸ τὶς πρῶτες σημαντικὲς πρόσφατες διανοητικὲς παραγωγὲς σὲ χρηστικὲς καὶ ἀκριβεῖς μεταφράσεις.¹ Ὁ Γκρένιλιγκ προσφέρει στέρreo θεμέλιο γιὰ τὴν διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ εἰσαγωγικὸ ἕως τὸ προχωρημένο ἐπίπεδο.

1.

Ἡ φιλοσοφία, τὰ λόγια τῆς καὶ ἡ ἀλήθεια

Ἡ ἱστορία τῆς φυσικῆς δὲν εἶναι φυσικὴ, ἡ ἱστορία τοῦ σκακιῦ δὲν εἶναι σκάκι. Ἡ ἱστορία, ὅμως τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἀριστοτέλη, εἶναι φιλοσοφία.

Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι παρὰ τὰ ὄραματά της, οἱ θεωρίες της γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, μὲ ἄλλα λόγια τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὰ λόγια της, τουτέστιν ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ (ἢ κατασκευάζει) καὶ τὸ πῶς τὴν χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ὑποβάλει ἢ νὰ προβάλει μιὰν εἰκασία γιὰ τὸν κόσμον ἢ τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση.

Χρησιμοποιῶ τὸν ὄρο *εἰκασία* μὲ τὴν πλατωνικὴ του ἔννοια: μιὰ εἰκόνα μὲ αἰσθητικὲς ἢ διαισθητικὲς καταβολές, λιγότερο ἢ περισσότερο ἀμυδρὴ, χωρὶς ὅμως σταθερότητα, ἀφοῦ ἀμέσως προσβάλλεται, ὑπονομεύεται, ἐξαερούται ἀπὸ ἄλλες αἰθήσεις, διαισθήσεις ἢ ὁραματισμούς. Ἡ χρησιμοποιῶ-

Λουίζ Μπουρζούα, *Ἄντιλο*, ἀπὸ τὴν σειρά *Δέντρα*, 2004. ΜοΜΑ.

ντας μιὰν εἰκόνα ἀπὸ τὸν Χέγκελ, τὸ φιλοσοφικὸ προϊόν εἶναι πάντα σὰν μιὰ σταγόνα γάλα στὸ τραπέζι, ὅπου πέφτει ἐπάνω του ἓνα σμήνος μύγες καὶ σὲ λίγο ἔχει πάψει νὰ ὑπάρχει.

Ὅσο διαρκεῖ ἔχει κάποια χρησιμότητα. Πάλι, μὲ τὰ λόγια τοῦ Πλάτωνα, γαντζωνόμαστε ἀπὸ πάνω του ὅπως σὲ σχεδία μήπως καὶ διαπλευσοῦμε τὰ σκοτεινὰ καὶ βροντερὰ νερά τῆς πραγματικότητας (*Φαῖδων*, 85c-85d), ἐλπίζοντας ὅτι θὰ μᾶς βγάλει σὲ κάποια ἀσφαλὴ ἀκτὴ. Naί, ἡ φιλοσοφία κάποτε παραμυθεῖ, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε ἕναν ἄλλο δύστηνον φιλόσοφο ποὺ –πιστὸς ἴσως στὸ ὄνομά του– προσέτρεξε ὁ Βο-

ήθειος στὴν βοήθειά της μέσα στὸ κελὶ τοῦ θανάτου. Ἀλλὰ πάντα εἶναι ἐγκλωβισμένη μέσα στὸν ἴστὸ τῶν λόγων, τῶν λέξεων δηλαδή, ποὺ γεννᾶει μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια της τὰ σπλάχνα.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι χορηγός, διαχειριστὴς ἢ διαμετακομιστὴς Ἀλήθειας. Ἄν τοῦτο τὸ γνῶριζε ἤδη καὶ αὐτὸς ὁ Μέγας Μεταφυσικὸς μὲ τὴν Σχεδία του, ἂν αὐτὸ τὸ γνῶριζε ὁ Ἀριστοτέλης τουλάχιστον ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ ζητήματα («ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι μαθηματικὴ») καὶ βέβαια ὁ ἀπαράμιλλος ἄνθρωποπτηρητὴς καὶ πειραστὴς Σωκράτης, σήμερα δὲν τὸ ἀμφισβητεῖ κανεὶς ποὺ δὲν ὑποκρίνεται ἀκόμα τὸν

«μάγο», κανεὶς ποὺ δὲν ἐπιμένει ἀκόμα νὰ πλέκει μὲ τὰ λόγια ἄλυσίδες γιὰ ἀνθρώπους ἐξουθενωμένους ἀπὸ τὸ βάρος τῶν καιρῶν, ὅπως τοὺς περιγράφει ὁ Ἀϊλενμπεργκερ, ἡ ἐξπρεσιονιστικὰ τρομπρ Ροεὶ γιὰ τὶς δαιμονικὲς δυνάμεις τοῦ εἶναι. Καὶ μάλιστα ὄχι μὲ τὰ λόγια τῆς κοινῆς μας γλώσσας, ποὺ στὸ κάτω κάτω εἶναι μέγας μας πλοῦτος ὡς φυσικοῦ εἶδους, ἀλλὰ μὲ τὰ σπαράγματα τῆς κι αὐτὰ κακοποιημένα στὶς στρέβλες μιᾶς ψευδοεπιστήμης καὶ μιᾶς ψευδοποιητικῆς.

Σήμερα τὸ ἔχουμε πάρει πιά ἀπόφαση ὅτι, ὅπως μᾶς διδάσκει ὁ Χιούμ –ἀλλὰ ποῖός τὸν ἄκουγε–, ὅτι ἡ ἀλήθεια παράγεται εἴτε ἀπὸ τὶς λογικὲς ἀκολουθίες αὐστηρὰ ὀρισμένων ἐννοιῶν, καὶ προτάσεων ποὺ συγκροτοῦνται ἀπὸ τέτοιες, εἴτε ἐναλλακτικὰ ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ παρατήρηση τῆς πραγματικότητας. Οἱ πρῶτες εἶναι ἀπολύτως βέβαιες ἀλλὰ δὲν περιέχουν πληροφορίες γιὰ τὸν φυσικὸ κόσμον, ἡ δευτέρη στηρίζεται μόνον στὴν πιθανότητα.

«Σήμερα εἶναι Πέμπτη ἢ δὲν εἶναι Πέμπτη»: αὐτὴ ἡ πρόταση εἶναι ἀπολύτως ἀληθής, ἀλλὰ δὲν μᾶς κάνει σοφότερους σχετικὰ μὲ τὸ τί ἡμέρα εἶναι σήμερα. «Ὁ ἥλιος θὰ ἀνατείλει αὔριο τὸ πρωῖ»: αὐτὸ εἶναι μιὰ πιθανολογικὴ πρόβλεψη χωρὶς ἐγγενῆ βεβαιότητα (τὸ αὔριο δὲν ἔχει ὑπάρξει γιὰ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι εἶναι παρόμοιο μὲ τὸ χθές), ἂν καὶ ἡ πιθανότητά της εἶναι ἐξαιρετικὰ ὑψηλὴ.

Ὅταν κλείνουμε τὰ βιβλία μας καὶ βγαίνουμε στὸν δρόμο, πᾶνω σὲ τέτοιες πλειοψηφίας τῶν πεποιθησέων γιὰ νὰ πᾶμε ἓνα βῆμα μπροστὰ, γιὰ νὰ βγάλουμε πέρα ἓνα καθημερινὸ ἔργο – καὶ θὰ εἴμαστε τυχεροὶ ἂν οἱ πιθανότητες τῆς πλειοψηφίας τῶν πεποιθησέων μας γιὰ τὸν κόσμον πλησιάζουν ἔστω καὶ τὸ ἓνα ἑκατοστὸ οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. Μάθε νὰ κολυμπᾶς σὲ ἀχαρτογράφητα, ἀπειλητικὰ νερά: νὰ τὴν λοιπὸν πάλι ἢ σχεδία τοῦ Πλάτωνα

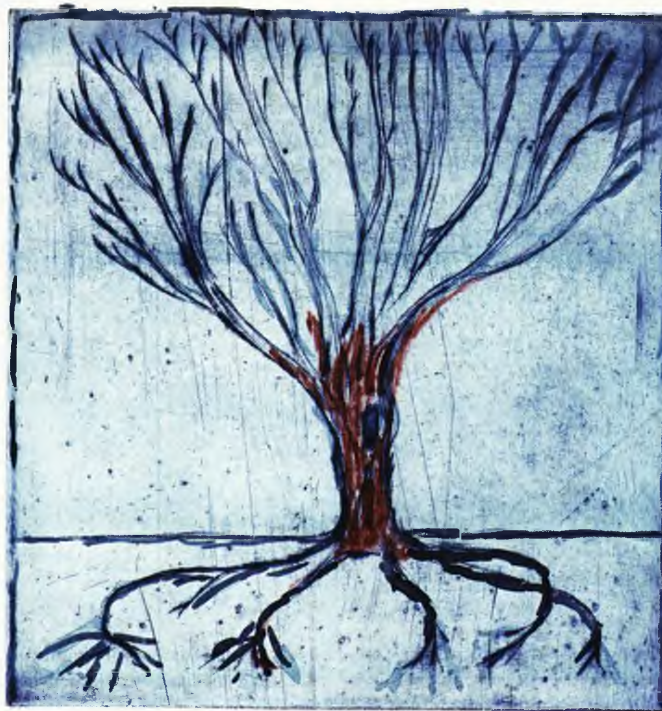
πού έρχεται να μās συναντήσει από τὸ ἀντίθετο σημείο τοῦ ὀρίζοντα. Ὅταν ξεφυλλίσετε βιβλία πού δὲν περιέχουν εἴτε λογικὲς ἀλήθειες εἴτε ἐμπειρικὲς περιγραφὲς τῆς πραγματικότητας, καταλήγει ὁ ἀγαθὸς Δαβὶδ (*le bon David*),² νὰ τὰ ρίχνετε στὴ φωτιά σὰν ἀχρηστὴ μεταφυσική. Δὲν νομίζω ὅτι ὁ Πλάτων θὰ συγκατένευε στὰ λόγια αὐτά. Καὶ ἐμεῖς βέβαια θὰ ἤμασταν ἀπόλυτα ἀρνητικοί –γιὰ τοὺς δικούς μας ιστορικούς λόγους– νὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰ τέτοια παραβολὴ σήμερα. Ὅμως τὸ ὑποκείμενο ἐπιχείρημα στέκει.

Ἡ φιλοσοφία εἶναι τὰ λόγια τῆς. Αὐτὸ ἦταν πάντα ἔτσι, ἡ *συνειδηση* ὅμως ὅτι ἦταν ἔτσι ξεπήδησε ὀρθμητικά στὸ προσκήνιο μόνο κατὰ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα καὶ ὁ κλονισμὸς πού προκάλεσαν τὰ πρωτάκουστα αὐτὰ λόγια ἔσεισε τὸν κορμὸ τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὶς ρίζες μέχρι τὰ πιὸ ψηλὰ κλαδιά, τινάζοντας ἀπὸ πάνω τῆς τόσο πολλὰ σάπια ἢ ξεραμένα. «Ἡ γλώσσα μας εἶναι ὁ κόσμος μας». Πολλοὶ τὸ εἶδαν αὐτὸ σὰν μιὰ θεραπευτικὴ ἐμπειρία, ἄλλοι σὰν ἓνα δυστύχημα ἢ μιὰ πατροκτονία (οἱ «μητέρες» στὴν φιλοσοφία σχεδὸν ἀπουσιάζουν – συγχωρήστε με, Ὑπατία καὶ οἱ δύο Σιμόν)³. Οὐδεὶς ὅμως μπόρεσε νὰ τὸ ἀγνοήσει ἢ νὰ τὸ παρακάμψει, καὶ ἔκτοτε –ἀπὸ τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ τοῦ μεγαλειώδους *Tractatus logico-philosophicus*– ὅλοι ὅσοι ἐπιμένουν μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο νὰ φιλοσοφοῦν τὸ κουβαλοῦν στὶς πλάτες τους, εἴτε ὡς τὴν πέτρα τοῦ Σισύφου εἴτε, ὅπως βαυκαλιζόνται, σὰν τὰ φτερά κάποιου Πηγάσου.

2.

Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱστορία τῆς

Καὶ ὁ *ιστορικός* τῆς φιλοσοφίας τί ἀκριβῶς ἔχει νὰ κάνει; Αὐτὸς πρέπει μὲ τὰ δικά του λόγια νὰ ξαναπεῖ τὸν μῦθο, τὴν παραμυθία, τὸ παραμῦθι ἢ τὸν λῆρο (ὑπάρχει κι αὐτὸ) τῶν φιλοσόφων. Ἀλλά, πῶς; Ἄν παραθέσει περιλήψεις τῆς θεωρίας τους μαζί μὲ κάποια βιογραφικὰ στοιχεῖα κατὰ χρονολογικὴ σειρά διατρέχει τὸν κίνδυνο (πού δὲν ἀποφεύγουν κάποια τμήματα τοῦ τόμου τοῦ Γκρέυλινγκ) νὰ περιπέσει σὲ μιὰ, χρήσιμη ἐνδεχομένως, ἐγκυκλοπαιδικὴ ταξινόμηση. Καὶ ἡ ἀπλὴ περίληψη, ὅμως, ἀπαιτεῖ μιὰ *κρίση* σχετικὰ μὲ τὰ οὐσιώδη σημεῖα μιᾶς θεωρίας, καὶ αὐτὴ εἶναι δυνατὴ μόνο ἀπὸ τὴν θεωρητικὴ σκοπιὰ τοῦ ιστορικοῦ. Ὁφείλει δηλαδὴ νὰ ἀπαντήσει τὸ καιρὶο ἐρώτημα τοῦ Κρότσε: «τί εἶναι πεθαιμένο καὶ τί ζωντανό» ἀπὸ τὸ ὑπὸ ἐξέταση θεωρητικὸ σύστημα– καὶ αὐτὸ ὄντως τὸ ἐπιτυγχάνει συχνὰ ὁ Γκρέυλινγκ. Δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συμφωνεῖ κανεὶς μὲ τὴν κρίση αὐτὴ (καὶ κάποιες δικές μου διαφωνίες θὰ διατυπωθῶν γιὰ πληροφο-

Λουίζ Μπουρζουά, Ἄντιλο, ἀπὸ τὴν σειρά Δέντρα, 2004. MoMA.

ρηση τοῦ ἀναγνώστη κατωτέρω). Χωρὶς ὅμως αὐτὴ τὸ ἐγγεῖρημα δὲν εἶναι ἀρτιμελές.

Χρειαζέται ὅμως καὶ κάτι παραπάνω. Ὁ ιστορικός τῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ ἀναδειξεί κάποιου εἶδους συνάφεια στὴν προβληματικὴ τῶν διαφόρων στοχαστῶν: ἂν παρακινῶνται καταρχὴν ἀπὸ κάποια παρεμφερῆ διανοητικὰ μέληματα, ἢ ἂν ὑπάρχει κάποια σύγκλιση μεθοδολογικὴ ἢ καὶ γενικότερα κοσμοθεωρητικὴ στὶς κατασκευές τους, ἢ καὶ –ἀκόμα πιὸ γόνιμα– ἂν κάποια ὑπόρρητη ἢ ἐκδηλῆ σύγκρουση ἐκλύει τὴν προωθητικὴ δύναμη πού ἀναγομῶνται διαρκῶς μέχρι σήμερον τὴν καθαρὴ διανοητικὴ ἔρευνα. Ὑπάρχει κάποια (εὐρεία τῆ ἐννοία ἢ οὐσιωδῶς), *philosophia perennis*, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας ὁ στοχαστὴς κάθε ἐποχῆς ἔρχεται ἐξ ἀνάγκης ἀντιμέτωπος μὲ τὰ ἴδια ἔσχατα ἐρωτήματα; Εἶναι ἡ φιλοσοφία μιὰ ἀέναη *μάχη* ἐναλλακτικῶν θεωρήσεων τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ *Kampfrplatz* ὅπως τὴν εἶχε ὀνομάσει ὁ Κάντ, μιὰ «γιγαντομαχία» (περὶ τῆς οὐσίας) ὅπως τὴν εἶχε πεῖ ὁ ἐπιρρεπὴς στὴν μυθολογία Πλάτων; Οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Γκρέυλινγκ ἐδῶ, προσεκτικὰ καταφατικές, δίνουν τροφὴ γιὰ προβληματισμὸ.

Τέλος –ἂν καὶ ἡ ἀπόληξη αὐτὴ δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὴ καὶ πολλὲς φορές παραμορφώνει τὴν εἰκόνα–, ὑπάρχει ἄραγε κάποια ἐξελικτικὴ δυναμικὴ στὴν φιλοσοφικὴ ἀναζήτηση, κατὰ τὴν ὁποία κάποιες «ἀνώτερες» θεωρητικὲς κατασκευές «υπερβαίνουν» (μὲ τὴν ἐγε-

λιανὴ σημασία τοῦ ὄρου, δηλαδὴ ξεπερνῶν *ἐνωματώνοντας* τὴν μερικὴ ἀλήθεια τους) παρωχημένα πρότυπα; Τὸ τεολογικὸ σχῆμα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας κατὰγεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τελειοποιεῖται μὲ τὸν Χέγκελ, στὴν θετικὴ του ἐκδοχή. Στὴν ἀρνητικὴ του ὅμως ἐφαρμογὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει ὀδηγήσει στὴν ὀλοκληρωτικὴ *κατάρρευση* τῶν πλανημένων φιλοσοφῶν τοῦ παρελθόντος ἰδρύοντας ἓνα «νέο κόσμο» τῆς σκέψης, λανθάνει καὶ στὶς ριζοσπαστικὲς (Μάρξ, Νίτσε), «θεραπευτικὲς» (ἀναλυτικὴ φιλοσοφία) καὶ ἀποδομητικὲς (μεταμοντερνισμὸς) φιλοσοφίες τοῦ καιροῦ μας. Ὡς πρὸς αὐτὸ ὁ Γκρέυλινγκ εἶναι μᾶλλον κρυψίνους. Μᾶς ἐπιτρέπει ὅμως νὰ εἰκάσουμε ὅτι συντάσσεται μὲ τὸν ἐξελικτισμὸ.

3.

Μιὰ ἱστορία γιὰ τὸν καιρὸ μας

Ἡ *ἱστορία τῆς φιλοσοφίας* τοῦ Γκρέυλινγκ εἶναι ἓνα ἔργο ὀρόσημο, ἡ πρώτη στὸν αἰῶνα μας ἐξαντλητικὴ ἐπισκόπηση τῆς πορείας τοῦ στοχασμοῦ μέχρι σήμερα. Τὸ ὀριστικὸ ἄρθρο τοῦ τίτλου ξενίζει, καὶ ἐπικρίθηκε γι' αὐτὸ. Κανεὶς ἀπὸ τοὺς διακεκριμένους προκατόχους του δὲν εἶχε τολμήσει νὰ τὸ χρησιμοποιήσει, ἐπειδὴ ὑπονοεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ κάποια ὀριστικὴ καὶ ἀνυπερβλήτη τελευταία λέξη ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἴσως ἡ ἔπαρση αὐτὴ νὰ εἶναι συγγνωστὴ. Ἐνα

ἀπὸ τὰ πλεονεκτήματά τῆς εἶναι καθαρά χρονολογικὸ: ὁ εἰκοστὸς αἰῶνας ἔχει λήξει –πράγμα πού δὲν εἶναι εὐρέως γνωστὸ στὴν Ἑλλάδα– κι ἔτσι εἶναι δυνατὴ πλέον μιὰ συνοπτικὴ ματιὰ στοὺς διανοητικὸς κραδασμοὺς πού τὸν σημάδεψαν. Ὁ Γκρέυλινγκ ἀποτυπώνει τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ μὲ ἐνάργεια καὶ γι' αὐτὸ ἐπιτυγχάνει στὸν πρώτο ἀπὸ τοὺς διακηρυγμένους σκοποὺς του, νὰ εἰσαγάγει δηλαδὴ στὴν φιλοσοφικὴ συζήτηση ἓνα εὐρὺ ἀλλὰ μὴ ἐξειδικευμένο κοινό.

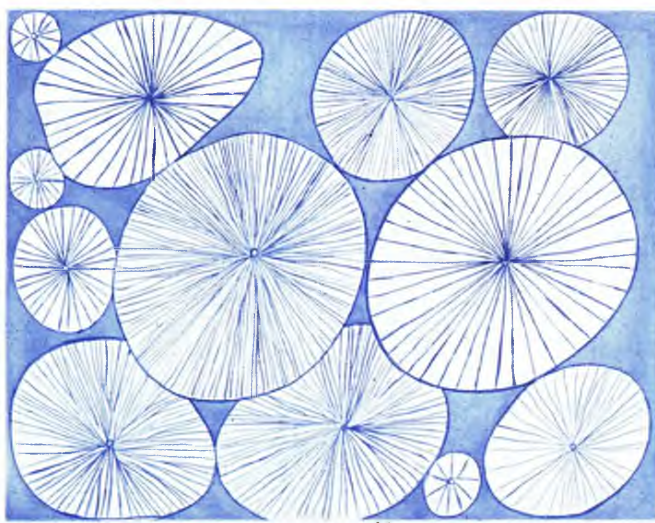
Ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία αὐτὴ πηγάζει παραδόξως καὶ τὸ πρώτο μειονέκτημα τῆς συγγραφῆς του, ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ συντομία μὲ τὴν ὁποία ἐνίοτε υπερπίπτει τοῦ ἀχανοῦς πεδίου. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ καταρχὴν γιὰ *πληροφόρηση*, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ἡ πληροφορία τρέχει ἀκατάσχετα στοὺς δρόμους, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἠλεκτρονικοὺς ὑπόνομους, συχνὰ τοῦ ἐπιβάλλει καὶ μιὰ μᾶλλον ἀποξηραμένη, συχνὰ διαδικαστικὴ γλώσσα. Αὐτὸ ἀντιβαίνει στὸ δεύτερο καθῆκον πού εὐλόγως ἔχει θέσει στὸν ἑαυτὸ του, δηλαδὴ νὰ διεγείρει στὸ κοινὸ του τὴν ἀριστοτελικὴ «ὄρεξη» γιὰ νὰ συμμετάσχει στὸ παίγνιο. Ἦταν ἓνα καθῆκον πού εἶχε εκπληρώσει λαμπρὰ ἢ πρώτη (τὸ 1926) ἐμβληματικὴ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, *The Story of Philosophy* τοῦ Γουίλ Ντυράν (Will Durant), ἡ ὁποία ἐπέλεξε δεσποζούσες φυσιογνωμίες καὶ ἀπομονώνοντας ἀπὸ τὴν σκέψη τους τίς ἰδέες πού θραύουν τίς ἐπιβλητικές βεβαιότητες τοῦ κοινοῦ νοῦ (φιλοσοφοί-βασιλεῖς, *cogito ergo sum*, *deus sive natura*, *esse est percipi*) τίς ἐκλαίκευσε μὲ σπινθηροβόλα ἐκφραστικότητα.

Ὁ Γκρέυλινγκ εἶναι ἀπὸ δεκαετίες ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτομάγους τοῦ ἀθεϊστικοῦ καὶ ἀνθρωπιστικοῦ (humanist) κινήματος στὴν Βρετανία καὶ ὡς πανεπιστημιακὸς καὶ ὡς δημόσιος διανοούμενος, καὶ οἱ δεσμεύσεις του αὐτὲς ἀντανακλώνται στὴν μεθοδολογία καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς συγγραφῆς του. Προβάλλει ἔτσι ὡς συνεχιστὴς τοῦ Μπέρτραντ Ράσελ, τοῦ ὁποίου ἡ διδασχμὴ *ἱστορία τῆς Δυτικῆς φιλοσοφίας* (χωρὶς τὸ ὀριστικὸ ἄρθρο) ἦταν μιὰ αἰχμηρὴ πολεμικὴ κατὰ τοῦ ἰδεαλιστικοῦ ἐνορατισμοῦ καὶ ὀλισμοῦ, μὲ κύριους ἀποδέκτες τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Χέγκελ. Ὁ Γκρέυλινγκ διακηρύσσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι θὰ ἀποκλείσει τοὺς θεολόγους καὶ θεολογοῦντες, ἐκείνους δηλαδὴ πού ἡ ἀξιωματικὴ προκειμένη τους εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ θεοῦ.

Τὴν θεωρῶ θεμιτὴ ἐπιλογή, ἐφόσον εἶναι ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ. Ἔχει ὅμως κρίσιμες συνέπειες. Πρῶτον, τὸν καθαρισμὸ ἀπὸ τὴν θεολογικὴ κηλίδα στοχαστῶν πού εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀφαιρεθῶν ἀπὸ τὸν φιλοσοφικὸ κανὼνα ὅπως ὁ Πλάτων. Δεύτερον, τὴν δραστηρικὴ ἀπίσχυση τῆς φιλοσοφικῆς προ-

σφοδράς τής πρωτοχριστιανικής και μεσαιωνικής φιλοσοφίας (οι αναφορές του στον Αύγουστινο έχουν και μιὰ ειρωνική διάσταση, πού προσωπικά με τέρπουν, αλλά αυτό εναπόκειται στον αναγνώστη). Τρίτον, μιὰ τεράστια ἀπώλεια, δηλαδή τήν διαγραφή από τόν μύθο τής φιλοσοφίας (τό story της, όπως προσφωώς τό όνόμασε ό παραμυθάς, στην ευτυχέστερη δυνατή κατανόηση του όρου, Ντυράν), του περίτεχνου και ανθρωπολογικά άτίμητου στοχασμού του Κίρκεγωρ, πού δέν είναι ποσώς θεολογία όπως τόν αφορίζει ό Γκρέυλινγκ, αλλά ένα βασανισμένο πάλεμα ενός πιστού ανθρώπου με τήν άπουσία του αντικειμένου τής πίστewός του. Τυφώσα θεολογία είναι αντίθετα ή «σκένη» του Χάιντεγκερ, και μάλιστα ζοφώδης τω αυτή, μασκαρεμένη με τά πιό άλλόκοτα μυστικιστικά ξόμπλια άπ' όπου ξετηδάει ένας έσωφορικός Λυτρωτής.

Λουίζ Μπουρζού, Artzlo No.2, 2004. MoMA.

4.

Τί είναι όμως ή φιλοσοφία;

Πρίν προχωρήσει ό Γκρέυλινγκ θεωρεί ότι όφείλει να διευκρινίσει τί είναι υπό τις σημερινές συνθήκες του πολιτισμού ή φιλοσοφία. Πρόκειται για άναγκαίο και εξαιρετικά δυσχερές έγχειρίμα. Η φιλοσοφία έχει δεχθεί διαδοχικά χτυπήματα, πού τής αφάιρσαν και από τήν υπόσταση, αλλά και -κατά τόν εικοστό αιώνα- από τήν υπόληψή της. Σήμερα διέρχεται μιὰ ριζική κρίση ταυτότητας.

Στίς άπαρχές της ήταν ή γενικότερη επιστήμη, «ή επιστήμη τών επιστημών» πού διαλευκαίνει τις «πρώτες άρχές» τών όντων -δ,τι κι αν είναι αυτό-, και μάλιστα μέσα από μιὰ νοητική υπέρταση πού «κλεινει» τις άνοικτες αιτιακές σειρές τών φυσικών πραγμάτων (τό *κινούν άκίνητο*, ή *νόησις νοήσεως*, τό άπόλυτο *ένεργεια*).

Ό μεσαιώνας τήν υποβίβασε σε θεραπείδα τής θεολογίας, κάτι τό όμολογούμενος άντιποροφόρο. Ό Αριστοτέλης ως *magister domo* του Έπισκόπου Ρώμης: τό πράγμα, πρós αιωνίαν τιμή του, έξόργισε τόν Άβερρόη και ή φωνή του ξεσήκωσε, πρós αιωνίαν τιμή τους, άκόμα και τούς κατ' όνομα θεολογούντες του Πανεπιστημίου τών Παρισίων. Ό Διαφωτισμός απέκοψε από τήν φιλοσοφία τήν κοσμολογία. Ό δέκατος ένατος αιώνας τις επιστήμες του ανθρώπου (τήν βιολογία, τήν κοινωνιολογία, τήν ψυχολογία).

Και ό εικοστός έστησε τή λογική σκάλα τής γλώσσας, πού όποιος φθάνει στην κορυφή της τήν κλωτάσει πίσω του. Λύνει έτσι όλα τά προβλήματα τής φιλοσοφίας δείχνοντας ότι δέν είναι *προβλήματα*, αλλά άπλώς άκατανόητος λεκτικός θόρυβος. Καί, λύνοντάς τα με αυτόν τόν άμειλικτό τρόπο,

συνειδητοποιεί ότι έχοντας λύσει πλέον όλους τούς φιλοσοφικούς γρίφους δέν *έχουμε έπιτύχει τίποτα*, τίποτα πού να άφορά τά πιό βαθιά, τά πιό ουσιαστικά διαφέροντα του ανθρώπου. Όποτε ό λακτιστής μένει να αιώρείται στα σύννεφα μιός σοφής *σιωπής*. Ίσως, όπως τό είχε έκφράσει ένας θεολόγος με βαθιά κατανόηση τής *ματαιότητας* τής θεολογίας, ό Νικόλαος Κουζάνος: *Ignorantia docta*.

Νά πώς ή φιλοσοφία, θά μπορούσε να πεί κανείς, δέν μπορεί να πετάξει από πάνω της τήν ιστορία της. Και ή ιστορία αυτή μου θυμίζει τά περιεργα ανθρωπάκια με τις σκάλες του Escher, όπου χωρίς να τό καταλάβεις τό μέσα έχει γίνει αίφνης έξω, τό πάνω κάτω και τό τέλος μιὰ καινούργια άρχή. Πώς να δραπετεύσει κανείς από τούτο τό μαγικό κι βώτιο; Η άλλως, τί έχει άπομείνει σήμερα από τή φιλοσοφία;

Ό Γκρέυλινγκ δίνει άπάντηση στο έρώτημα αυτό, αλλά έχω τήν αίσθηση ότι δέν άπαντάει. Όχι ότι άλλο θα άπαντούσε. Η ανθρωπότητα, λέει, είναι ένα σημείο φωτός μέσα στο άπειρο σκότος του κόσμου πού τήν περιβάλλει. Ό,τι γνωρίζουμε για τόν κόσμο προέρχεται από τήν *έπιστήμη*. Άλλά στην έξωτερική άπόληξη αυτής τής άπειροελάχιστης σφαίρας τών γνώσεων δέν υπάρχει ένα άκρίβως χαραγμένο σύνορο. Έκεί τό φώς τής επιστήμης και τό σκότος τής άγνωσίας άναμνύνονται σ' ένα ήμίφως του νοητού, του δυνατού, του ευκαίσιου αλλά εισέτι μη επιστημονικώς έπιτρεπτού.

Σ' αυτό τό άσαφές και συγκεχυμένο πεδίο άναπτύσσει τις άνηνευτικές της περιπόλους ή φιλοσοφία, δοκιμάζοντας τά όρια του νοού και βασανίζοντας υποθέσεις σχετικά με τό πού θα μπορούσε ή θά όφειλε να προελασει,

υποθέσεις πού λειτουργούν ταυτοχρόνως και άναδρομικά δίνοντας καινούργιο κάθε φορά νόημα στον δρόμο πού έχει ήδη διανύσει.

Δέν είμαι βέβαιος ότι όλα έτούτα τά λόγια έχουν νόημα. Ύψώνουν πάντως ένώπιόν μας κάποιες εικόνες σε κάποια περιοχή όπου μόνο εικόνες μπορούν να λειτουργήσουν - άλλως ή σιωπή. Άλλά όποιος έχει αναλάβει να *γράψει* τήν ιστορία αυτού του άκαθόριστου πράγματος πού είναι σήμερα ή φιλοσοφία είναι υποχρεωμένος να παρατάξει μαύρα σημαδάκια στο χαρτί.

5.

Και τί κάνουμε σήμερα με τούς Έλληνες;

Η ανθρωποκεντρική και φυσιοκρατική θεώρηση του Γκρέυλινγκ άνανακλάται πλήρως στην διάταξη και άνάπτυξη τών προσωκρατικών είναι τό ίδιο έκτενές όσο εκείνο για τήν Αγία Τριάδα τής έλληνικής φιλοσοφίας (Σωκράτης, Πλάτων, Αριστοτέλης). Εκεί βρίσκονται οι ρίζες του έπιστημονικού τρόπου, ή προσπάθεια να εξηγηθούν τά φυσικά φαινόμενα μέσω τής αιτιακής διαπλοκής τους με άλλα φυσικά φαινόμενα. Τό «πάντα πλήρη θεών» του Θαλή έρμηνεύεται ως άπόπειρα να νοηθεί ή φύση ως σύστημα κινήσεων (και όχι ως άπομεινάρι πρωτόγονου άνιμιζμού, όπως θεωρούν οι Kirk-Raven).⁴ Ό Ηράκλειτος άναπαρίσταται, όρθως κατά τή γνώμη μου, όχι ως ό φιλόσοφος τής άέναρης ροής πού καθιστά άδύνατη τή γνώση: αυτή ήταν ή άκραία παραάνγνωση του ήρακλειτισμού πού καθιέρωσε ό πλατωνικός Κρατύλος. Τό κεντρικό μέλημα του Ηρακλείτου ήταν

τί συγκρατεί τήν φύση σε έναίο σύστημα, τό *δλον*, έν μέσω τής άκατάσχετης αλλαγής τών αισθητών και αυτό ήταν μιὰ υποκείμενη δύναμη πού όνομάζεται *Λόγος* και έκφράζεται μέσα από τήν γλώσσα. Δεδομένου τούτου, πιστεύω ότι ή συμβατική σοφία πού άναπαράγει ό Γκρέυλινγκ, ότι τό *πύρ* είναι για τόν Ηράκλειτο ή άρχή τών όντων, όπως τό *ύδωρ* για τόν Θαλή, υποβαθμίζει τό κρίσιμο βήμα του πέρα από τήν άφελή φυσιολογία. Τό *πύρ* είναι άπλως μιὰ εικόνα για να δειχθεί ή ένότητα τών πάντων, πού στο έξής θα άποτελέσει κεντρικό μεταφυσικό θέμα. Κατά παρεμφερή τρόπο ό Γκρέυλινγκ παρουσιάζει τόν Παρμενίδη ως «ύλιστή» επειδή ή εικόνα για τό Είναι πού κατασκευάζει είναι ή συμπαντική Σφαίρα (ή *ό Σφαίρος*, στην δική του όρολογία). Αυτό θα μπορούσε να ειπωθεί για τό δεύτερο μέρος του παρμενίδειου ποιήματος (τήν *όδó τής δόξης*), αλλά σαφώς όχι για τό πρώτο πού είναι μιὰ αξιοθαύμαστη άσκηση καθαρής λογικής. Υλιστής είναι ό Άναξαγόρας, πού περιγράφει τόν περίφημο *νού* του ρητώς ως ένα λεπτότατο φυσικό σώμα. Ό Γκρέυλινγκ αγαπάει τόν Ζήνωνα τόν Έλεάτη, όπως υποχρεούται κάθε στοχαστής αναλυτικής παιδείας πού σέβεται τόν έαυτό του, γιατί τά παράδοξα του⁵ έπαιξαν τόσο κρίσιμο ρόλο στην εξέλιξη τών μαθηματικών και τής λογικής.

Η συνεισφορά του Σωκράτη υποτιμάται. Ό Σωκράτης είναι κάποιος πού πειραματίζεται με έπαγωγικά έπιχειρήματα και ζητάει όρισμούς, χωρίς έπιτυχία. Η ταύτιση τής άρετής με τήν γνώση επικρίνεται ως προφανές άποσο πού άγνοεί τό φαινόμενο τής *άκρασίας* (τής άσθενείας τής βουλήσεως): όλα αυτά ακολουθούν τόν Αριστοτέλη. Η παρουσίαση του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη είναι άκρίβης, λιγύλογη, αλλά όχι έμπνευσμένη: ένα χρηστικό διδακτικό έγχειρίδιο. Λείπει όμως ή κριτική του Αριστοτέλη στην πλατωνική θεωρία τών ειδών καθώς και στο πολιτικό δράμα τής *Πολιτείας*. Αυτό υποβαθμίζει τόν *άγωνιστικό* χαρακτήρα τής άρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, δηλαδή τήν σύγκρουση ένλλακτικών έρμηνειών του κόσμου πού πυροδοτεί τή δυναμική της. Η έν παρόδω σχεδόν σκιαγράφηση τών Σοφιστών συνάδει με τήν τάση αυτή. Άς σκεφθούμε μόνο ότι ή άτομική θεωρία είναι μιὰ μεγαλειώδους θράσους άπόρριψη του (λογικά άμειπτου) ισχυρισμού τών Έλατικών ότι τό «μη όν δέν υπάρχει»: ναι, υπάρχει και είναι τό *κενό* μέσα στο όποιο περιδινείται τώρα ό δικός σας «σφαίρος», άπείρως σμικρυνόμενος, με τήν μορφή «τής άτόμου». Φωλιάζει μεγάλη δραματική ένταση στον μύθο αυτόν.

Η θεωρία τής αλήθειας του Πλάτωνα, με άναφορά κυρίως στον *Μένωνα*, αναλύεται από τόν Γκρέυλινγκ ως προσάθεια να εξηγηθεί τό πώς «δένονται τά

ἀγάλματα του Δαίδαλου», πώς δηλαδή ἀγκυροβολοῦν οἱ γνόμεις (δόξαι) στήν πραγματικότητα μέσα ἀπό ἕνα ὑπολογισμό τῆς αἰτίας τους (Μένων, 97e-98a: *ἔως ἂν τις αὐτὰς δῆσῃ αἰτίας λογισμῶ*), ἢ ἀλλιῶς τί εἶναι ἡ δικαιολογημένη ὀρθή πεποίθηση (justified true belief): ἀνάγεται συνελπῶς σέ ἕνα κρίσιμο ζήτημα στήν ἀναλυτική ἐπιστημολογία. Στήν γνωσιολογία ὅμως τῆς γραμμῆς στήν Πολιτεία (509d-513e) ἡ ἀλήθεια πηγάζει ἀπό τήν νόηση, δηλαδή τήν θέα τῶν ιδεῶν μέ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς, ἀπό κάποιου εἶδους τουτέστιν διανοητική ἐποπτεία, καί ὄχι ἀπό τήν διάνοια, τήν λογική δηλαδή ἐπεξεργασία τῶν νοημάτων.

Στόν Ἀριστοτέλη τονίζεται τὸ ἐμπειρικό ὑπόβαθρο τόσο τῆς γνωσιολογίας ὅσο καί τῆς ψυχολογίας του (*nihil est in intellectu nisi prior fuerit in sensu*),⁶ ὅπως τὸ συνόψισε ὁ Ἀκινάτης). Ταυτόχρονα ὅμως ἐξηγεῖται ὅτι ὁ νοῦς ἢ ἡ ψυχὴ ἀσχολοῦνται μέ τις καθαρές μορφές (τὸ εἶδος) τῶν ὄντων. Περιγράφεται μέ σαφήνεια ἡ κατασκευὴ τῶν ὀρισμῶν, ὁ τρόπος πού αὐτοὶ κατανέμουν τήν πραγματικότητα σέ σύνολα ὁμοειδῶν πραγμάτων καί ὁ ρόλος τῶν συνόλων στήν ἀριστοτελική λογική. Στήν ἀριστοτελική ἠθική ὁ Γκρέυλινγκ ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ ἀρετὴ ὡς μεσότης δὲν ὑπονοεῖ μιά διαδικασία ὑπολογιστικοῦ συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα σέ δύο ἐναλλακτικές πρακτικές ἐπιλογές, ἀλλὰ τήν ἐνεργητικὴ ἀσκηση τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ (τῆς φρονήσεως) ἐντὸς τοῦ ψυχολογικοῦ περιβάλλοντος τῆς ἀκρασίας. Ὅλα αὐτὰ εἶναι χρῆσιμα καί παιδευτικά.

Ἡ ἐπισκόπηση τῆς ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἐξίσου λιτὴ καί ἀκριβής. Σεχωρίζει, ὅπως θὰ ἀνέμενε κανεῖς, ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Ἐπικούρου ἐναντίον τῶν κατηγοριῶν, πού γιγαντώθηκαν κατὰ τήν χριστιανικὴ περίοδο ἀλλὰ εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐκτοξεύονται καί στόν καιρὸ του, περὶ ζωῶδους ἠδονισμοῦ. Ὁρθότατα ὑπογραμμίζεται ὅτι οἱ ὕψιστες ἀπολαύσεις γιὰ τὸν Ἐπίκουρο εἶναι ἡ φιλία καί ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία.

6.

Ἡ νεωτερικότητα καί τὸ ἀεικίνητο φάντασμα τοῦ σκεπτικισμοῦ

Ἡ χριστιανικὴ περίοδος δὲν ἐνδιαφέρει, ὡς προελέχθη, τὸν Γκρέυλινγκ. Καταπιάνεται ὅμως λεπτομερῶς μέ τις ἀπαρχές τῆς νεώτερης σκέψης. Ἐδῶ προεξάρχει ἡ κλεινὴ βρετανικὴ τριάδα τῶν ἐμπειριστῶν (Λόκ, Μπέρκλεϋ, Χιούμ), μέ προπομπὸς τοὺς τὸν Μπαίηκον. Ἀπέναντί τοὺς ὑψώνεται ἀσφαλῶς ὁ Καρτέσιος, τὸν ὁποῖο ψαλιδίζει ὅμως δραστηρικὰ ὁ Γκρέυλινγκ γιὰ δύο λόγους. Πρῶτον, γιατί κατέβασε πάλι τὸν Θεὸ ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς (μέ τήν ἀναβίωση τοῦ ὄντολογικοῦ λεγομένου ἐπιχειρή-

Λουίζ Μπουρζουά, Ἄγγιλο, ἀπὸ τὴν σειρά Δέντρα, 2004. MoMA.

ματος) γιὰ νὰ πολεμήσει τὸν σκεπτικισμό. Καί, δεύτερον, γιατί μᾶς κληρονόμησε τὸν ἐπάρατο δυϊσμὸ νοῦ-σώματος πού ὁ σύγχρονος στοχασμὸς προσπαθεῖ ἔκτοτε συντόμως νὰ ἀποεἰσεί, χωρὶς τελεσίδικο ἀποτέλεσμα ἀκόμα καί μέσα στήν ἀναλυτικὴ –ὅπως θὰ δοῦμε– παράδοση. Ἀντίθετα, γιὰ τὸν Λόκ ὀδηγητικὴ ὑπόθεση εἶναι ὅτι ἡ ὕλη δύναται νὰ διανοηθεῖ – ὅπως κι ἂν καταλαβαίνει κανεῖς κάτι τέτοιο.

Ἡ πηγὴ τῆς νεώτερης σκέψης καί ἰδίως τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶναι κατὰ τὸν Γκρέυλινγκ ὁ Σπινόζα, ἐξαιτίας τοῦ ἀθεϊσμοῦ του (ταυτίζει τὸν Θεὸ μέ τὴ φύση, *deus sive natura*), ἀλλὰ καί ἐπειδὴ ὑπερασπίστηκε τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης στήν «φιλοσοφικο-πολιτικὴ» του πραγματεία.⁷ Φρονῶ ὅτι ἡ κρίση αὐτὴ εἶναι λαθασμένη. Ἡ πραγματικὴ πηγὴ εἶναι ὁ Καρτέσιος μέ τήν ριζικὴ του ἀμφιβολία καί τὸ *sunt in nobis semina scientiae*.⁸ Τὸ *ordine geometrico*⁹ τοῦ Σπινόζα ἦταν μιά καρτεσιανὴ ἀσκηση ἀποδεικτικοῦ συλλογισμοῦ. Τὸ κύριο ρεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν ἦταν ἀθεϊστικό, ὅπως δείχνει ἡ «λογικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ» τοῦ Λόκ καί ὁ «ἐφημέριος ἀπὸ τὴν Σαβοῖα» τοῦ Ρουσσώ. Ἡ ἐπιρροή τοῦ Σπινόζα ἐγίνε αἰσθητὴ κυρίως κατὰ τὸν δέκατο ἔνατο αἰῶνα. Ὁ Γκρέυλινγκ ἐκτιμᾷ ἐπίσης τὸν Λάμπνιτς, ὄχι ἀσφαλῶς γιὰ τήν μεταφυσικὴ του (τὴν ἀξιοπεριεργη μωνολογία καί θεοδικία του). Ἀλλὰ

γιὰ τις λογικὲς του ἐρευνες, πού προαναγγέλλουν τὸ ἐγχείρημα τοῦ σύγχρονου λογικοῦ θετικισμοῦ γιὰ μιά *ιδεώδη γλῶσσα* –πού ὀνομάζει ὁ ἴδιος *characteristica universalis*–, μιά γλῶσσα λογικῶς τέλεια γιὰ τὴν ἀκριβὴ καί πλήρη περιγραφὴ τοῦ κόσμου.

Ὁ Γκρέυλινγκ γνωρίζει σέ βάθος τοὺς βρετανοὺς του, ἀλλὰ ἀγανατίζει ὅτι ὁ ἐμπειρισμὸς κατατράχεται ἀπὸ ἕναν βασανιστικὸ σκεπτικισμό. Οἱ ιδέες μας εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δράσεως τοῦ «ἐξωτερικοῦ κόσμου» πᾶν στὰ αἰσθητήριά μας, ἀλλὰ μόνο μέσω τῶν *ἐσωτερικῶν* ιδεῶν μας (τῶν περιεχομένων τοῦ νοῦ μας) γνωρίζουμε τὸν κόσμο. Πῶς, λοιπόν, μπορούμε νὰ εἰμαστε βέβαιοι πῶς εἶναι ὁ κόσμος καθαυτός; Ὁ Λόκ κινητοποίησε τὴν διάκριση ἀνάμεσα στὶς πρωτεύουσες καί δευτερεύουσες ιδιότητες τῶν πραγμάτων¹⁰ γιὰ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα, ὁ Μπέρκλεϋ ἔδειξε πῶς ἡ διάκριση εἶναι ἀνυπόστατη, ὁ Χιούμ τὴν ἀγνόησε...καί ὁ Καρτέσιος ἔμεινε ἀπὸ τὴν ἄλλη ὀχθη νὰ τοὺς βγάξει τὴ γλῶσσα.

Ὁ Μπέρκλεϋ (καί ὁ Γκρέυλινγκ εἶναι εἰδικὸς στὸν Μπέρκλεϋ) προτείνει ὅτι ὁ μόνος τρόπος νὰ νικήσουμε τὸν σκεπτικισμό εἶναι νὰ δεχθούμε ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι καθατὸ τὸ πράγμα, ὅτι οἱ αἰσθητηριακές μας ἀντιλήψεις ταυτίζονται μέ τὴν ἀντικειμενικὴ του ὑπόσταση, ὅτι ἡ συνειδήση μας εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς κό-

σμος, δηλαδή δὲν ὑπάρχει αὐτὸ τὸ ἐξωτερικό.¹¹ Ἀλλὰ τότε χρειαζόμαστε μιά ὑπερβατικὴ καί ἀνώλεθρη ἀντιληπτικὴ συνειδήση (*sensorium*) πού θὰ εἶναι τὸ ὑποστῆριγμα ἢ ἀγγεῖο πού θὰ περιέχει τὸ σύνολο τῶν αἰσθητηριακῶν δεδομένων πού εἶναι ὁ κόσμος καί θὰ τὰ διατάσσει μέ τὸν ὀρθὸ τρόπο *αἰώνιως* (ἀκόμα δηλαδή καί νὰ ἐξαφανισθεῖ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος). Κι ἔτσι ὁ Ἐπίσκοπος Μπέρκλεϋ βγάξει πάλι μέσα ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ του καπέλο...τὸν Θεὸ.

Ἀπαυδιεμένος ὁ Χιούμ πηδαῖ ὄρθιος καί φωνάζει: ἄς τὸ πάρουμε ἀπόφαση ὅτι δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ξεπεράσουμε τὸν σκεπτικισμό, ἄς ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὸν Θεὸ· αὐτὸ τὸ κατασκευάσμα τῆς ψυχολογίας τοῦ φόβου, ἡ γνώση μας γιὰ τὸν κόσμο εἶναι καί θὰ εἶναι γιὰ πάντα πιθανολογικὴ καί ἀναίρεσιμη καί αὐτὴ ἡ ἴδια ἢ θεμελιώδης ἐπιστημονικὴ ἔννοια τῆς αἰτιότητας δὲν εἶναι παρὰ μιά συνθήκη τοῦ νοῦ, μιά προβολὴ τοῦ ἐμπειρικοῦ γνωστοῦ παρελθόντος πᾶν στὸ μὴ εἰσέτι ὑπαρκτὸ μέλλον.

Ἀπὸ τις φωνές αὐτὲς ξυπνάει ὁ Κάντ ἀπὸ τοὺς δογματικούς του ὕπνου, ἀλλὰ ἀμέσως τρομάζει: μάλιστα, καλέ μου Δαβὶδ, ἀλλὰ ἔτσι κλονίζεται συθέμελα τὸ νευτῶναιο οἰκοδόμημα στὸ ὅποιο ὁ Λαπλάς κι ἐγὼ καί ἄλλοι τόσες ἐλπίδες εἶχαμε ἀποθέσει. Ἄς χτίσουμε παρευθὺς τίς ἀντηρίδες: ἡ αἰτιότητα δὲν εἶναι ψυχολογικὴ ἔξη, ἀλλὰ ἐγγενεῖς γνωστικὴ προδιάρθρωση τοῦ νοῦ πού διατάσσεται κατὰ τρόπο ἀκριβῆ καί ἀναγκαῖο τὴν αἰσθητηριακὴ μας ἐμπειρία, δηλαδή τὰ φαινόμενα, ἢ ὄχι –ἔχεις δίκιο– τὸν κόσμο ὅπως εἶναι καθαυτός. Θὰ τὴν πῶ «συνθετικὴ ἔκ τῶν προτέρων γνώση». Ναι, ἀλλὰ ἔτσι ἐξακολουθεῖ νὰ χαινεῖ τὸ βάραθρο τοῦ σκεπτικισμοῦ. Οἱ Γερμανοὶ ὁμόλογοι του ἔσπευσαν νὰ καταγγεῖλουν τὸν Κάντ ὡς πράκτορα τοῦ βρετανικοῦ ἀγνωστικισμοῦ, ὡς «καταστροφέα» τῶν πάντων.

Ἡ ἱστορία τοῦ μεταγενέστερου Γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ γεφυρωθεῖ ὁ καντιανὸς χωρισμὸς, ἡ ἐπιστροφή στὸ «τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἔστιν τε καί εἶναι» τοῦ Παρμενίδη, τελευταῖος ἐκτρωματικὸς σπασμὸς τῆς ὁποίας εἶναι ὁ μυστικισμὸς τοῦ Χάιντεγκερ. Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν Χέγκελ ὁ Γκρέυλινγκ παρουσιάζει τὴν ἐγγεληνὴ διαλεκτικὴ ὡς καινοτομία σὲ σύγκριση μέ τὴν πλατωνικὴ. Ἡ τελευταία, λέει, ἀπλῶς ἐρευνᾷ δι' ἐρωταποκρίσεων συλλογιστικὰ ἀδιέξοδα καί θεωρητικὴς ρηχότητες καταλήγοντας ὅμως σὲ ἄγονες ἀπορίες. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἐκδοχὴ εἶναι ἡ σωματική, ἂν καί δὲν εἶναι καθόλου προφανές ὅτι ὁ ἀπορητικὸς ἔλεγχος εἶναι μιά στεῖρα διαδικασία. Κατὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ Πλάτωνα ὅμως «ὁ διαλεκτικὸς εἶναι ὁ συνοπτικός», αὐτὸς δηλαδή πού διὰ τῆς νοήσεως (τῆς *διανοητικῆς ἐποπτείας* πού προαναφέραμε) συλλαμβάνει

τό είναι ως ολότητα η οποία συντίθεται ἐξ ἀντιθέτων (τὸ ταῦτόν καὶ τὸ ἔτερον), ὅπως ἀναπτύσσεται στοὺς ὑστεροὺς διαλόγους καὶ ἰδίως στὸν *Σοφιστή*. Ἡ ἐγγελιανή διαλεκτική ἐστὶν ἐπανάληψη τῆς πλατωνικῆς, ἐφαρμοσμένη ἀπλῶς σὲ διαφορετικὸ πεδίο τοῦ πραγματικοῦ (τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ).

7.

Φαντάσματα μέσα σὲ μηχανές, κινέζικα δωμάτια καὶ νυχτερίδες: οἱ περιπέτειες τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας

Ἄφησα τελευταία τὴν ἀναφορά στὸ πιὸ σημαντικό καὶ διαφωτιστικὸ τμήμα τῆς ἱστορίας τοῦ Γκρέυλινγκ, πού ἐστὶν τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν ἀναλυτικὴ φιλοσοφία. Πρόκειται ἀπὸ μόνο του γιὰ μιὰ ὁλοκληρωμένη μονογραφία πού γράφεται μὲ τὸ πλέον ἐκτετατὸν τῆς συνοπτικῆς ἐκ τῶν ὑστερῶν ματιᾶς, ἀφοῦ ὁ ἀναλυτικὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι ἔχει ἤδη παραγάγει τὶς κοσμογονικὲς τοῦ καινοτομίας καὶ ἄρα μπορεῖ πλέον νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ σκοπιά: ὡς τὸ πιὸ ριζοσπαστικὸ καὶ καινοτόμο διανοητικὸ κίνημα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα πού ἀναμετρήθηκε ἀποφασιστικὰ μὲ τὸν φιλοσοφικὸ ὀλισμὸ, ὀλοκληρωτισμὸ καὶ μυστικισμὸ τῆς ἐποχῆς. Μὲ αὐτὸ δὲν ἐννοῶ ὅτι ἔχει ἐξαντλήσει τὴν δυναμικὴ του, ἀφοῦ ἔχει πλέον ἐγκατασταθεῖ ὡς ὁ ἡγεμονικὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι τουλάχιστον στὸν ἀγγλόφωνο κόσμο, ἀλλὰ καὶ μὲ εὐρύτερες ἐπιρροές. Ἡ κανονικότητα ὅμως αὐτῆ ἐστὶν καὶ μιὰ στάση γιὰ τὴν ἀνασύνταξη δυνάμεων, καὶ μιὰ εὐκαιρία γιὰ τοὺς θιασώτες τῆς νὰ καταπολεμήσουν τὴν τῶρα τὶς ἐγγενεῖς δυσλειτουργίες τοῦ ἰδίου τοῦς διανοητικοῦ τρόπου. Αὐτὲς εἶναι συχνὰ ἕνας ξερός σχολαστικισμὸς καὶ μιὰ ἀδιαφορία γιὰ τὸν εὐρύτερο ὑπαρξιακὸ καὶ πολιτιστικὸ ὄριζοντα τῆς ζωῆς, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι στὸ πεδίο αὐτὸ, τῆς ἠθικῆς κυρίως, τὰ πράγματα «δὲν λέγονται».

Ὁ Γκρέυλινγκ γνωρίζει τὴν ἀναλυτικὴν παράδοση ἐκ τῶν ἔσω καὶ ἀνασυγκροτεῖ μὲ ἐνάργεια τὶς θεωρητικὲς προσφορές τῆς. Δείχνει καταρχὴν τὶς ἀπαρχές τῆς ὡς ἀντίδραση στὸν νεοεγγελιανὸν ἰδεολογισμὸ πού εἶχε κυριαρχήσει στὰ βρετανικὰ πανεπιστήμια, καὶ κυρίως στὸ δόγμα τῶν «ἑσωτερικῶν σχέσεων» τοῦ Φ.Χ. Μπράντλεϋ¹², τὸ ὁποῖο ὅπως δείχνει ὁ Ράσσελ κάνει ἀδύνατο καὶ τὸ παραμικρὸ βῆμα γιὰ τὴν γνῶση τοῦ κόσμου.

Βασικὴ ἰδέα τῶν ἀναλυτικῶν ἦταν ἡ «γλωσσικὴ στροφή»: οἱ ὅροι καὶ οἱ προτάσεις τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἔχουν νόημα γιὰ νὰ ἐπικοινωνοῦν κάτι καταληπτό ἢ/καὶ πειστικό, καὶ τὸ νόημα εἶναι ὁ καθορισμὸς τῶν ἐμπειρικῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὶς ὁποῖες μιὰ πρόταση ἀληθεύει ἢ εἶναι ψευδής. Ὑπὸ τὸν ἔλεγχον αὐτὸν τὰ «με-

γάλα προβλήματα» τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας διαλύονται ὡς ἀνευ νοήματος λεκτικὸς θόρυβος. Ποιές, ἀλήθεια, εἶναι οἱ συνθηκῆς ἀλήθειας τῆς προτάσεως «ἡ ἱστορία ἔχει ἕνα ἀναγκαῖο τέλος»; Οἱ ἴδιες μὲ τὶς συνθηκῆς ἀλήθειας τῶν προτάσεων «ὁ Θεὸς εἶναι πανάγαθος» καὶ «ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ», δηλαδὴ δὲν διαθέτουν συνθηκῆς ἀλήθειας, ἢ ἀλλιῶς νόημα.

Στὴν χαρτογράφηση τοῦ Γκρέυλινγκ ἔχουν τὸν σωστὸ τοῦς τόπο καὶ μέτρο ὅλες οἱ κεντρικὲς φυσιογνωμίες καὶ οἱ ιδέες τους: ὁ «λογικὸς ἀτομισμὸς» τοῦ Ράσσελ,¹³ ὁ ἠθικὸς διαισθητισμὸς τοῦ Μοῦρ,¹⁴ ὁ «εἰκονιστικὴ θεωρία τοῦ νοήματος» τοῦ πρώμου καὶ τὰ «γλωσσικὰ παίγνια» τοῦ ὑστεροῦ Βίτγκενσταῖν, τὸ ἄπιαστο ἐκεῖνο «φάντασμα μέσα στὴ μηχανή»¹⁵ τοῦ Ράουλ πού δὲν εἶναι παρὰ ἕνα «κατηγορητικὸ λάθος», ἡ κατάργηση τῆς διακρίσεως ἀνάμεσα σὲ ἀναλυτικὲς καὶ συνθετικὲς προτάσεις καὶ ἡ «φυσιοκρατικὴ ἀναγωγή» τῆς ἐπιστημολογίας ἀπὸ τὸν Κουάιν, τὸ «κινέζικο δωμάτιο» τοῦ Σέρλ¹⁶, οἱ νυχτερίδες τοῦ Νέικελ¹⁷, ὁ «ἀνώμαλος μονισμὸς» τοῦ Νταϊβιντσον¹⁸. Παρεμπιπτόντως, μὲ τοὺς τρεῖς τελευταίους ἐν χορῶ, ἴσως νὰ δείχεται ὅτι ὁ Καρτέσιος δὲν εἶναι ἕνα τελείως ψόφιο ἄλογο (ὅπως εἶχε πεῖ ὁ Φάνεραμπεντ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη).

Ὡς ἄσκηση αὐστηροῦ λογικοῦ στοχασμοῦ προτεῖνω στὸν ἀναγνώστη τὸ «παράδοξο τοῦ Ράσσελ» (πού προκαλεσε ὑπαρξιακὴ κρίση στὸν Φρέγκε): τὸ σύνολο τῶν συνόλων πού δὲν εἶναι μέλη τοῦ ἑαυτοῦ τους εἶναι μέλος τοῦ ἑαυτοῦ του.¹⁹ Ἐπειδὴ ἡ ἄσκηση ὀνομάζεται ἐπίσης τὸ «παράδοξο τοῦ κούρεα» προτείνω στὸ βῆθος νὰ παίξεται ὁ Ροσσίνι. Ἄν ἀπ' ὅλα αὐτὰ δὲν μείνει τὸ ἐλληνικὸ ἀναγνώστου κοινὸ παρὰ μόνο ἡ ἐπιμονὴ γιὰ τὴ σαφήνεια τῶν νοημάτων καὶ τὴ λογικὴ συνέπεια τῶν ἐπιχειρημάτων στὴ γλωσσικὴ μας ἐπικοινωνία, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ἐξόχως εὐεργετικὸ γιὰ τὴ δημόσια ζωὴ μας γενικὰ ὅπου παρεπιδημεῖ ἡ μεγαλόστομη ἀ-νοησία.

Ἡ πραγματεύση τῆς ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ κορυφή τῆς ἱστορικῆς ἀφηγήματος τοῦ Γκρέυλινγκ, ἡ τεολογικὴ ὀλοκληρώση του. Οἱ (πολλές) σελίδες πού ἀκολουθοῦν εἶναι ἀποκλιμάκωση. Προσεγγίζει τὴν «ἡπειρωτικὴ φιλοσοφία» μὲ συμπάθεια καὶ κατανόηση, ἀλλὰ μάλλον γιὰ νὰ ἀποδείξει μιὰ πιθανὴ κατηγορία γιὰ μονομέρεια. Οἱ θιασώτες τῆς «ἡπειρωτικῆς» φιλοσοφίας δὲν τοῦ συγχώρησαν αὐτὴν τὴν συγκαταβατικὴν κριτικὴν – κι οὐτὴ τὴν παράλειψη τῆς Ἄρετ. Τὸ σχεδιάγραμμα τῶν μη δυτικῶν φιλοσοφῶν μὲ τὸ ὁποῖο κλείνει εἶναι ἀπλῶς μιὰ (ἐπαινετὴ) πρόταση γιὰ μελέτη κοσμοαντιλήψεων καὶ νοσημάτων, πού καὶ ὁ ἴδιος δὲν θεωρεῖ ὅτι ἐμπέτουν στὴν συστηματικότητά του δυτικὸν τρόπον.

8.

«Μάγους», δαίμονες καὶ ἄνθρωποι πού σκέπτονται: ὁ χορὸς τῆς φιλοσοφίας

Οἱ «μάγους» τοῦ Ἄϊλενμπεργκερ εἶναι μιὰ μεγάλη ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία τῆς μεταμοντέρνας ἐποχῆς μας, δηλαδὴ τῆς ἐποχῆς τῶν ἀστραπιαῖα ἐναλλασόμενων εἰκόνων, τῶν κατὰ βούληση ἀναμίξεων τῶν στοιχείων, ἐντυπώσεων καὶ πραγμάτων. Εἶναι ἕνα ὄντως διεγερτικὸ κίνηματογράφημα. Τόσο ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου, ὅσο καὶ οἱ τίτλοι τῶν ἐπιμέρους κεφαλαίων στοχεύουν νὰ ὑποκλέψουν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τοῦ πιὸ δύστροπου ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν διωλίσει τῆς καμῆλου.²⁰

Ὁ Ἄϊλενμπεργκερ ἐπιδιδοῦται ἐπιτυχῶς στὴν ἐκλαίκευση τῆς φιλοσοφίας στὸν γερμανόφωνο κόσμο (ἀπὸ τὴν σκοπιά αὐτῆ εἶναι μακρινὸς ἀπόγονος τοῦ Ντυράν). «Καθάρει», χυδαῖστί, τέσσερις ἐμβληματικὲς φυσιογνωμίες τῆς δεκαετίας τοῦ τριάντα (Κασσίρερ, Χάιντεγκερ, Μπένγιαμιν καὶ Βίτγκενσταῖν), καὶ ἀνακατεῖ τὰ θραύσματα τῆς ζωῆς τους καὶ τῆς σκέψης τους, μὲ σκοπὸ νὰ ἀναδείξει συνάψεις ὑπαρξιακῆς καὶ διανοητικῆς πού ἀλλιῶς, πιστεῦει, θὰ ἔμειναν ἀπαράτηρητες.

Ἄν συνταγιάσει κανεὶς τὰ αἰωρούμενα σπαράγματα, ὁ εἰρμὸς τῆς θεωρίας τοῦ καθενὸς ὄντως ἀναδύεται (τὰ καθεκαστὰ τὰ πληροφορεῖται κανεὶς πολὺ πιὸ μεθοδικὰ ἀπὸ τὸν Γκρέυλινγκ). Τὸ ἐρώτημα εἶναι ποῦ τὸ τμήμα γιὰ νὰ γίνῃ viral (ἄς συγχωρηθῶ) ἡ φιλοσοφία.

Ὁ Ἄϊλενμπεργκερ εἰσάγει τὸ ἱστορικὸ του ἀφήγημα μὲ τὴν διαβόητη ἀντιπαράθεση Κασσίρερ-Χάιντεγκερ στὸ Νταβὸς τὸ 1929. Στὸ βῆθος ἀφήνει νὰ διαγραφῆ ἕνα μυθιστοριογραφικὸ προηγούμενο, ἡ σύζήτηση στὸ *Μαγικὸ Βουνὸ* τοῦ Τόμας Μάν ἀνάμεσα στὸν διαφωτιστὴ ἰταλὸ εὐπατρίδη Σεττεμπρίνι καὶ τὸν βίαιο μηδενιστὴ Λέο Νάφθα (πὸ πρότυπο του ἦταν ὁ Γκέοργκ Λούκατς). Ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸ αὐτὸ διαχέεται καὶ ἡ ἀχλὺς τῆς ὑποτιθέμενης «μαγείας» πού κατὰ τὸν Ἄϊλενμπεργκερ περιβάλλει τὴν φιλοσοφία τῆς δεκαετίας τοῦ 1920.

Μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Κασσίρερ, στοιχεῖα προσωπικῆς ιδιορρυθμίας ὄντως χαρακτηρίζουν τοὺς ὑπόλοιπους τρεῖς, καὶ ὁ Ἄϊλενμπεργκερ εἶναι ἐξοχος στὴν περιγραφή ἰδίως τῶν αὐτοβασανισμένων Βίτγκενσταῖν καὶ Μπένγιαμιν. Δὲν φθάνει ὅμως αὐτὸ οὐτε γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν «μεγάλου φιλοσοφικῆς δεκαετίας» ὡς κάποια Walpurgisnacht φλεγόμενων πνευμάτων, οὐτε πολὺ περισσότερο γιὰ νὰ θεμελιώσει κάποια κοινότητα φιλοσοφικῶν μεθόδων καὶ στοχεύσεων ἀνάμεσα τοῦς.

Ὁ μόνος «μάγος» στὴν χορεία, στὴν

πραγματικότητα μιὰ μάγισσα κατευθεῖαν ἀπ' τὸν *Μακμπέθ*, ἦταν ὁ Χάιντεγκερ γιὰ τὸν ὁποῖο ὅπως τὸ περιγράφει μὲ ἐνάργεια ὁ Ἄϊλενμπεργκερ ἡ φιλοσοφία ἦταν «προσηλυτισμὸς», ἡ προσπάθεια νὰ δεθοῦν τὰ μυαλὰ τῶν ἀκροατῶν του μὲ ἀπρόσιτους νεολογισμοὺς πού ὑπονοοῦσαν «βάθος», εὐκόλη γοητεία πάνω σὲ πνεύματα ἐξουθενωμένα ἀπὸ τὴ φρίκη πού μόλις εἶχαν ζήσει.

Τὸ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τῶν μελημάτων τῆς τετρανδρίας στοιχειοθετεῖται μὲ ἀναφορά, πρώτον, στὸ ἐνδιαφέρον ὄλων γιὰ τὴ γλώσσα καὶ, δεύτερον, στὴν ἐπιθυμία τους γιὰ μιὰ καινούργια ἀρχὴ στὴ φιλοσοφία. Καὶ οἱ δύο ἰσχυρισμοὶ εἶναι τόσο γενικοὶ πού συσκοτίζουν τὴν πραγματικότητά μιᾶς ριζικῆς ἀσυμβατότητας μὲσων καὶ σκοπῶν ἀνάμεσα τοῦς.

Πὰ ν' ἀρχίσουμε μὲ τὸ ἐξόφθαλμο: ὁ Μπένγιαμιν εἶχε θέσει θεωρητικὸ του στόχο νὰ «ἐξοντώσει τὸν Χάιντεγκερ». Ἀπρόσμενος, ἴσως, μὲ δεδομένους τὶς μυστικιστικὲς του τάσεις, ὅμως ὁ ἀντισημιτισμὸς τοῦ «μάγου» ἦταν προφανὴς γιὰ ἕναν τόσο ἀνθρώπινο, στοχαστικὸ ἐρευνητικὸ Ἑβραῖο. Ἄς τὸ προσπεράσουμε ὅμως.

Ὅσο γιὰ τὴ γλώσσα: τί τὸ κοινὸ ἔχει ἡ συνειδητὴ καταστροφή τοῦ νοήματος καὶ τῆς χρηστικότητάς της πού ἀπεργάζεται ὁ Χάιντεγκερ, μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ Κασσίρερ, νὰ τὴν περιγράψῃ ὡς παραγωγὴ μορφῶν πού νοηματοδοτοῦν καὶ ἀξιώνουν τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τοῦ Λόγου; Ἡ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ λογικοῦ της ἰστοῦ στὴν πρώτη φάση καὶ τὴν περιγραφή τῆς δημόσιας ἐπικοινωνιακῆς λειτουργικότητάς της στὴν δεύτερη φάση τῆς σκέψης τοῦ Βίτγκενσταῖν;

Σχετικὰ μὲ τὴν «καινούργια ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας»: αὐτὸ καταρχὴν δὲν ἀφορᾶ τὸν Κασσίρερ. Ἐκεῖνος θεωροῦσε τὸν ἑαυτοῦ του κληρονόμο καὶ συνεχιστὴ τῆς κραταιᾶς παραδόσης τοῦ Διαφωτισμοῦ, στὴν καντιανὴ ἐκδοχὴ του, μιὰ παράδοση πού προφανῶς ἔπρεπε νὰ ἐμπλουτισθεῖ μὲ τὰ νέα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα (τὴν σχετικότητα τοῦ Ἄϊνσταῖν) στὸν ἀπριοριστικὸ της πυρῆνα. Ἦταν θαρραλέος ὑπερασπιστὴς τῆς δημοκρατίας τῆς κραταιᾶς παραδόσης τοῦ Διαφωτισμοῦ, στὴν καντιανὴ ἐκδοχὴ του, μιὰ παράδοση πού προφανῶς ἔπρεπε νὰ ἐμπλουτισθεῖ μὲ τὰ νέα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα (τὴν σχετικότητα τοῦ Ἄϊνσταῖν) στὸν ἀπριοριστικὸ της πυρῆνα. Ἦταν θαρραλέος ὑπερασπιστὴς τῆς δημοκρατίας τῆς κραταιᾶς παραδόσης τοῦ Διαφωτισμοῦ, στὴν καντιανὴ ἐκδοχὴ του, μιὰ παράδοση πού προφανῶς ἔπρεπε νὰ ἐμπλουτισθεῖ μὲ τὰ νέα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα (τὴν σχετικότητα τοῦ Ἄϊνσταῖν) στὸν ἀπριοριστικὸ της πυρῆνα. Ἦταν θαρραλέος ὑπερασπιστὴς τῆς δημοκρατίας τῆς κραταιᾶς παραδόσης τοῦ Διαφωτισμοῦ, στὴν καντιανὴ ἐκδοχὴ του, μιὰ παράδοση πού προφανῶς ἔπρεπε νὰ ἐμπλουτισθεῖ μὲ τὰ νέα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα (τὴν σχετικότητα τοῦ Ἄϊνσταῖν) στὸν ἀπριοριστικὸ της πυρῆνα. Ἦταν θαρραλέος ὑπερασπιστὴς τῆς δημοκρατίας τῆς κραταιᾶς παραδόσης τοῦ Διαφωτισμοῦ, στὴν καντιανὴ ἐκδοχὴ του, μιὰ παράδοση πού προφανῶς ἔπρεπε νὰ ἐμπλουτισθεῖ μὲ τὰ νέα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα (τὴν σχετικότητα τοῦ Ἄϊνσταῖν) στὸν ἀπριοριστικὸ της πυρῆνα.

Ὅσο γιὰ τὸν Μπένγιαμιν, αὐτὸς δὲν εἶναι σαφὲς ἂν μπορεῖ κὰν νὰ χαρακτηριθεῖ «φιλόσοφος» μὲ τὴν στενὴ ἔννοια πού ἀποδίδεται στοὺς ἄλλους τρεῖς. Θεωροῦσε τὸν ἑαυτοῦ του «κριτικὸ». Ἦταν ἕνας μονήρης περιπατητῆς (flâneur) μὲ-

σα στους λαβυρίνθους του σύγχρονου άστικού πολιτισμού, ζύγιζε τα θετικά και τα άρνητικά της σύγχρονης «μηχανικής αναπαραγωγής» των ποιητικών μορφών, και προσπαθούσε να άφουγκρασθεί τα φτερουγίσματα του Angelus Novus της Ιστορίας, άντλώντας είτε από τον βιβλικό προφητισμό είτε από την μαρξιστική τελολογία. Ήθελε να νοήσει το παρόν μας. Πά όλα αυτά έγραφε δοκίμια, δηλαδή άνοιχτές, διαφορούμενες, αινιγματικές σειρές στοχασμών που δέν συνιστούν «πρόγραμμα», αλλά ένα άδιάκοπο χτύπημα του κεφαλιού του άκριβώς πάνω στον τοίχο του παρόντος.

Ο μόνος που είχε βάλει σκοπό να καταδαφίσει την φιλοσοφία (και τον πολιτισμό που την είχε στηρίξει) ήταν ο Χάιντεγκερ. Άλλα όσο λιγότερα πούμε γι' αυτό το «πρόγραμμα» τόσο το καλύτερο.

Στην φιλοσοφία δέν χρειαζόμαστε ήρωες, και πολύ λιγότερο «μάγους». Μονάχα ανθρώπινα και κοινωνικά υπεύθυνους υπηρέτες του όρθου λόγου, που δέν διστάζουν να αναγνωρίσουν και τα όριά του.

Ο Χέγκελ στην *Φαινομενολογία του πνεύματος* όρισε την άλήθεια ως ένα «βακχικό χορό όπου όλα τα μέλη του είναι μεθυσμένα». Θα έπρεπε να καταριόμαστε τη μοίρα μας αν ήταν κάτι τέτοιο.

Το βιβλίο του Άϊλενμπέργκερ είναι ένα συναρπαστικό άφήγημα. Διαβάζεται με όφελος αν περάσει κανείς πίσω από την κινηματογραφική φαντασμαγορία που ύψώνει ενάπιόν μας. ▲

Λουίς Μπουρζούά, *Άττιλο*, 2004. MoMA.

1 Μιά άναγκαία παρατήρηση: η πλημύρα των μεταφράσεων κυρίως από την γαλλική και γερμανική μεταμοντέρνα και χαϊντεγκεριανή φιλοσοφία, καθώς και μία κακώς νοούμενη «λαϊκότητα» στην έκφραση έχει άναπόφευκτα στρεβλώσει και την ελληνική φιλοσοφική γλώσσα. Κάποια δείγματα, εύνηως λίγα, άνηχνούνται και στις άνα χείρας εκδόσεις. Μένω στον Γκρένλινγκ, γιατί αυτός προορίζεται για εύρεία, και δη διδακτική, χρήση: η έκφραση «άντιγενονική ύποθετική πρόταση» κακοποιεί άφύρητα τη γλώσσα, και μάλιστα άγρειαστα, άφου στά ελληνικά ύπάρχει το σωστό «ύποθετικός λόγος άντίθετος του πραγματικού». Ομοίως και τα άνόπαρκα «ψευδότητα» (σωστό: το ψεύδος), «έπιθυμητότητα», «πρασινότητα», «γαλαζότητα»: ό,τι δέν μπορείς να άποδώσεις μονολεκτικά δοκίμασε περιφραστικά (ή ιδιότητα του πράσινου, του γαλαζίου κτλ.). Επίσης έκφρασεις όπως «μεσοβέζκες λύσεις», «γλυτώσε παρατρίχ», «απαρτσούκλ» δέν άρμόζουν σε φιλοσοφικές πραγματεύσεις. Η «μετάφραση» του fallibilism δέν είναι «φαλλιπιτισμός» (!), το Understanding στον Σπινόζα είναι «νόος» (και όχι «κατανόηση») και το substance ουσία (και όχι «ύποσταση»),

στον Χιούμ τα virtues είναι άρετές (και όχι «προτερήματα»), το reference στον Ράσελ είναι άναφορά (και όχι δήλωση), το Sinn στον Φρέγκε είναι νόημα (και όχι σημασία), το das Mystische στον Βίτγκενσταϊν είναι το Μυστικό (και όχι το «άπόκρυφο»), με τις παραλλαγματικές του συνδηλώσεις, οι «φυσικαλιστικές» θεωρίες είναι *φυσικοκρατικές* θεωρίες.

2 Le bon David ήταν το προσωνόμο με το όποιο ήταν γνωστός ο Χιούμ στη Γαλλία έξατίας του πράου και άγαθού του χαρακτήρα, τον όποιο ειρήσθω εν παρόδω έκμεταλλεύθηκε άναίσχυντα ο Ρουσό.

3 Έννοώ φυσικά την Ντε Μπωβουάρ και την Βέλ.

4 G.S. Kirk, J.E. Raven and M. Schofield, eds., *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge et al., 1983.

5 Ο Αχιλλέας που δέν μπορεί να νικήσει την χελώνα σε άγώνα όρόμου, ό δρομέας που δέν είναι ποτέ δυνατόν να φθάσει στο τέρμα του σταδίου, το βέλος που ένω ύπαιται στον ουρανό είναι ταυτόχρονα άκίνητο.

6 Τίποτε δέν ύπάρχει εντός του νου, πριν ύπάρξει πρώτα στις αισθήσεις.

7 Grayling, σ. 252.

8 Ύπάρχουν μέσα μας τα σπέρματα της

άληθινής γνώσης.

9 «Γεωμετρικώ τή τρόπος»: η άπόδειξη των άρχών της ήθικής μέσω αξιωμάτων, θεωρημάτων και λογικώς άποδοδειγμένων συμπερασμάτων (QED: *quo erat demonstrandum* ή *oper* *δειδειξαι* Ελληνιστί).

10 Οι πρώτες άφορούν τα ποσοτικά χαρακτηριστικά του πράγματος, που ύποτίθεται φανερόνουν το πράγμα καθαυτό, όπως είναι δηλαδή ανεξάρτητα από την αισθητηριακή πρόσληψη του. Οι δεύτερες άναφέρονται στις ιδιότητες του πράγματος που έξαρτώνται από τα αισθητήρια όργανά μας (χρώμα, γεύση, ήχος κτλ.). Η διακρίση άνάγεται στους άτομικούς: «νόμω γλυκό, νόμω πικρόν, νόμω θερμόν, νόμω ψυχρόν, έπει δέ άτομα και κενόν» (Δημόκριτος).

11 Esse est percipi: η άντικειμενική ύπαρξη ενός πράγματος ταυτίζεται με το ότι γίνεται άντιληπτό από τις αισθήσεις.

12 Η ιδέα ότι το σύμπαν είναι μία οργανική ολότητα (το Άπόλυτο), όπου όλα τα έπιμέρους συστατικά της συνδέονται κατά ουσιαστικό τρόπο με όλα τα άλλα: το κάθε τι που ύπάρχει είναι έσωτερικό ζωτικό συστατικό σε όλα τα ύπολοιπα, είναι άναγκαία συνθήκη για την ύπαρξή τους. Έτσι, για γνωρίσεις το έπιμέρους πρέπει πρώτα να γνωρίσεις το άπειρο όλων του

όποιο είναι μέρος, πράγμα άδύνατον. Αυτός ό μεθοδολογικός (και παρεπόμενος μεταφυσικός) όλισμός βραρυκυκλώνει για τον Ράσελ την διαδικασία της γνώσης πριν καν άρχισει (Grayling, σσ. 374-377, 398-400).

13 Η ιδέα ότι στην ύποκειμένη λογική της δομή ή γλώσσα άποτελείται από άτομικές προτάσεις που άναφέρονται σε άπλές και ένιαίες «καταστάσεις πραγμάτων» και συνδέονται άναμεταξύ τους με τις τέσσερις θεμελιώδεις λογικές σχέσεις: την κατάφαση, την άρνηση, την σύζευξη και την διάζευξη. Έτσι σχηματίζουν τις σύνθετες προτάσεις που χρησιμοποιούμε για την περιγραφή του κόσμου (π.χ. «σήμερα είναι Τρίτη και βρέχει»). Η συνολική άλήθεια (ή «άληθοτιμή») των σύνθετων προτάσεων έξαρτάται από τις άληθοτιμές των έπιμέρους άτομικών συστατικών τους. Άν σήμερα είναι Τρίτη και δέν βρέχει, τότε η άνωτέρω σύνθετη είναι ψευδής (Grayling, σσ. 408-411).

14 Η ιδέα ότι έννοούμε το άγαθό μέσα από μία άμεση κατάληψη, όπως βλέπουμε π.χ. το κίτρινο (Grayling, σσ. 420-422).

15 Δηλαδή ή διακρίση άνάμεσα στον έυλο νόμο και το ύλικό σώμα που είχε εισαγάγει ό Καρτέσιος (Grayling, σσ. 467-469).

16 Ένα νοητικό πείραμα που δείχνει ότι ή χρήση μιας γλώσσας δέν είναι θέμα αυτόματης μηχανικής έφαρμογής κάποιων αντικειμενικών κανόνων, αλλά μία διαδικασία που προϋποθέτει τον προθετικό (ή άποβλεπτικό) άναστοχασμό, δηλαδή την λειτουργία μιας αυτόνομης ύποκειμενικότητας (Grayling, σσ. 500-501).

17 Πρόκειται για την προβληματική των qualia, των άναφαίρετων δηλαδή ύποκειμενικών χαρακτηριστικών που συνοδεύουν την πρόσληψη του φυσικού κόσμου από κάθε αισθανόμενο όν. Ο άνθρωπος έπιστήμων γνωρίζει στην έντελεια τον τρόπο με τον όποιο ή όραση μιας νυχτερίδας συλλαμβάνει το φυσικό περιβάλλον (πράγμα που άγνοεί ή ίδια ή νυχτερίδα), αλλά το πώς βλέπει μία νυχτερίδα βλέπει το περιβάλλον, το φυσικό *βίωμα* γενικότερα του να είναι νυχτερίδα, δέν θα το γνωρίσει ποτέ: αυτό το γνωρίζει μόνο ή νυχτερίδα (Grayling, σσ. 506-507).

18 Η ιδέα ότι οι διεργασίες του νου (έπιζώ, έπιθυμώ, φοβάμαι) έχουν πάντα σωματικά άποτελέσματα, αλλά δέν ύπάρχουν νόμοι που να συνδέουν με άναγκαίο και μονοσήμαντο τρόπο τα χ νοητικά φαινόμενα με τις ψ σωματικές συμπεριφορές (Grayling, σ. 484).

19 Η συζήτηση του παραδόξου στον Grayling, σ. 403. Η παράδοξη άπάντηση στο έρώτημα είναι: το σύνολο των συνόλων που είναι δέν είναι μέλος του έαυτού τους είναι μέλος του έαυτού του, εάν και μόνον εάν δέν είναι μέλος του έαυτού του.

20 Ένα παράδειγμα: «1919. Ο δόκτορ Μπένγιαμιν δραπετεύει από τον πατέρα του, ό ύπολογιστής Βίτγκενσταϊν προβαίνει σε οικονομική ά αυτοκτονία, ό Χάιντεγκερ χάνει την πίστη του και ό monsieur Κασσέρν δουλεύει στον Ήλεκτρικ για να βρεί το φός του» (κεφ. 2).